

Selvihan POLAT

Doktora Öğrencisi | PhD Candidate
İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe Ana Bilim Dalı, İstanbul-TÜRKİYE
Istanbul University, Institute of Social Sciences, Department of Philosophy, İstanbul-TURKIYE
ORCID: 0000-0002-4425-9642
polat.selvihan@gmail.com

Theodor W. Adorno: Auschwitz'ten Sonra Ahlak Sorunsalı

Öz

Bu çalışmada, Theodor W. Adorno'nun normatif bir ahlak teorisi oluşturmak yerine ahlak teorilerinin eleştirel reddine yönelerek yadsıyıcı bir perspektif geliştirdiği iddia edilmektedir. Bu savı destekleyecek en önemli uğrak ise trajik bir deneyim olan Auschwitz olayıdır. Agamben'in benzettiği şekilde kurbanla celladın birbirine benzediği gri bölge olan Auschwitz, insanlığın imhasıdır ve ahlaki yıkımın en ağır göstergesidir. Soykırımın gerçekleştiği bir yer adından daha fazlasını dile getiren "Auschwitz", nasıl yaşanması gerektiğine ilişkin iyi yaşam öğretilerinin ortaya koyduğu reçetelerin yol açtığı ahlaki bir yıkım olarak değerlendirilmektedir. Bu yıkım ve onu meydana getiren koşulların hâlâ devam ediyor oluşu, mevcut koşullarda ahlaki ve doğru yaşamın kapalı olduğuna dair bir inanca yol açmaktadır. Adorno'yu bu inanca iten unsurlar ise geç kapitalizm, araçsal akıl nosyonu, kültür endüstrisinin "uyum" dayatan buyruğu, soğukluk ve kayıtsızlıkla karakterize edilen hâkim burjuva eğilimidir. Birbirine iç içe olan bu unsurlar, sadece ahlaki alandaki çürümeye değil yaşama dair tüm öğelerde tahribatlara yol açmaktadır. Adorno'nun eleştirel felsefesi, yoğun bir bunalımın yaşandığı döneme rağmen teslimiyete izin vermeyerek Auschwitz benzeri felaketlerin tekrar meydana gelmemesi için "ne yapılmaması" üzerine yoğunlaşan negatif bir kategorik buyruktan söz etmektedir. Rasyonel temellendirmeye izin vermeyen yeni negatif kategorik buyruk, Kant'ın kategorik buyruğunun aksine somut acıdan yola çıkmaktadır. Bu yönüyle Adorno'nun sözünü ettiği yeni kategorik buyruk, etik bir teori oluşturmanın aksine tam olarak evrensel ilkelerin geçerliliğini ve etik sonuçlarını eleştiriye tabi tutmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Theodor W. Adorno, Negatif Ahlak Felsefesi, Auschwitz, Kültür Endüstrisi, Negatif Kategorik Buyruk.

Theodor W. Adorno: Ethical Concerns in the Aftermath of Auschwitz

Abstract

In this study, it is claimed that Theodor W. Adorno, instead of formulating a normative ethics theory, developed a critical rejection of ethical theories by adopting a negating perspective. The crucial point supporting this claim is the tragic experience of the Auschwitz event. Auschwitz, as Agamben suggests, is the gray zone where victim and executioner resemble each other; it is the annihilation of humanity and the most severe manifestation of moral destruction. "Auschwitz," going beyond being a mere geographical location of genocide, is evaluated as a moral devastation caused by the prescriptions laid out by teachings of good life on how one should live. The fact that this devastation and the conditions that brought it about still persist leads to a belief in the closure of ethical and righteous living under current circumstances. The elements that drive Adorno towards this belief include late capitalism, the notion of instrumental reason, the imperative of the cultural industry imposing "conformity," and the prevailing bourgeois trend characterized by coldness and indifference. These interconnected elements not only contribute to the decay in the moral realm but also lead to disruptions in all aspects of life. Despite the intense crisis of the era, Adorno's critical philosophy, by not allowing submission, speaks of a negative categorical imperative that focuses on "what not to do" to prevent disasters like Auschwitz from recurring. The new negative categorical imperative, which does not allow rational grounding, departs from concrete suffering, unlike Kant's categorical imperative. In this sense, Adorno's mentioned new categorical imperative, rather than forming an ethical theory, critically examines the validity of universal principles and ethical consequences.

Keywords: Theodor W. Adorno, Philosophy of Negative Morality, Auschwitz, Cultural Industry, Negative Categorical Imperative.

Giriş

Böylece korunur düzen: Bazıları başka türlü yaşayamayacakları için oyuna katılmak zorunda kalır, başka türlü yaşayabilecek olanlar da oyuna katılmak istemedikleri için dışarıda bırakılır.

T. W. Adorno

Hiçbir etik teori geleneğine yerleştirilemeyen Adorno'nun ahlaka ve bir disiplin olarak etiğe ilişkin görüşleri, minimal ve negatif bir nitelik taşımaktadır. Ahlak felsefesi alanındaki radikal konumu daha en baştan bu alanda geliştirilen kılışsal kılavuzlara, diğer bir deyişle pozitif ahlaki kılavuzlara karşı yadsıyıcı ve eleştirel tutumunda görülmektedir. Bunun yanı sıra Adorno'nun geleneksel ahlak teorilerini reddeden eğilimi, yerini yeni bir etik teoriye bırakmamaktadır. Ancak bu konuda yapılan çalışmalarda Adorno'nun normatif bir etik ortaya koyduğunu iddia eden araştırmacılar da söz konusudur. Kısaca değinmek gerekirse J. G. Finlayson, Adorno'nun iyi yaşama dair olumlayıcı bir tutum ortaya koymasa da ne yapılmamasına dair negatif bir kategorik buyruk oluşturduğu için bir direniş etiği geliştirdiğini ve bu etiğin de normatif nitelik taşıdığını iddia etmektedir (Finlayson, 2002, p.5). J. M. Bernstein Adorno'nun "metafizik deneyim" kavramından hareketle "etik modernizm" kavramını inşa etmektedir. Bernstein, -Adorno'nun etik modernizmden bahsetmediğini kabul etse de- etik modernizm fikrinin "Adorno'nun metafizik deneyim anlayışının detaylandırılması" olduğunu iddia etmektedir (Bernstein, 2001, p.442). G. Tassone, ise hem Bernstein hem de Finlayson'ın iddialarının yanlış yönlendirildiğini vurgulayarak Adorno'nun etik bir teori oluşturmadığını iddia etmektedir. Adorno'nun ahlaki inançları rasyonel olarak temellendirme girişiminde bulunmadığını, ahlak alanındaki sorunsallarla yaşama dair sorunsalları birbirinden ayırt etmeden ele aldığı ve sistematik bir ahlak teorisi sunmak yerine bürokratikleşmiş ve kurumsallaşmış bir sistem olarak modern toplumun eleştirisine odaklandığını ileri sürmektedir (Tassone, 2005, p.251-252). F. Freyenhagen'e göre Adorno, ahlak felsefesine nasıl yaşanacağına dair kapsamlı ve normatif bir etik çerçeve ya da pratik bir kılavuz sağlamaktan kaçınarak mevcut ahlak felsefesini eleştirmeye odaklanmaktadır (Freyenhagen, 2008, p.110).

İyi Yaşam Öğretilerinin Eleştirel Reddi

Felsefesinin anti-sistematik olduğunu ileri süren Adorno'nun ahlak felsefesine ilişkin normatif bir dizge oluşturmadığını ileri sürmek mümkündür. Adorno doğru yaşam için kanonik bir plan formüle etme olasılığını reddederek çarpıtılmış bir yaşamda doğru edimlerin gerçekleştirilmesinin mümkün olmadığını savunmaktadır: "ahlak felsefesi alanında geliştirilebilecek düşüncelerin doğru hayata yönelik kanonik bir plan oluşturmak için kullanılabileceğini kimse vaat edemez, çünkü hayatın kendisi o kadar çarpıtılmıştır ki onda kimse doğru hayatı yaşayabilecek veya bir insan olarak kaderini gerçekleştirebilecek durumda değildir" (Adorno, 2012a, s. 163). Çarpıtılmış bu gerçeklikte kanonik bir plan oluşturabilecek üst akıl da sorgulanmaya açıktır.

Tarih ve Özgürlük Üzerine Dersler'de ahlakın apaçık olduğunu savunan düşünörlere karşı ahlaki belirsizliklerin varlığına dikkat çekmektedir. Ahlakın apaçık olduğu iddiası, ahlaki davranışın rasyonel ve eleştirel düşünmeyi gerektirmediği düşüncesine dayanmaktadır. Bu yönüyle, ahlakın eleştirel incelemenden muaf tutan apaçık doğasını "baskının sığınağı" olarak gören Adorno, bu gerçeğin "ahlak felsefesinin kalbine kadar" uzandığını öne sürmektedir (Adorno, 2006, p.260). Buna göre "Platon'a ve özellikle de son dönem ahlak filozoflarına göre bir olan, özdeş olan, değişmez olanın iyi olduğu varsayıdır. Bu birliğin, bu özdeşliğin, bu değişmez durumun içinde erimeyi reddeden her şey doğanın ve dolayısıyla kötülüğün mirası olarak ilan edilir" (Adorno, 2006, p.260). Özdeş ve değişmez nitelik taşıdığı düşünölen iyi kavramının, Platon gibi filozoflar tarafından benimsenen kusurlu bir bakış açısı olduğunu ve bu bakış açısının ahlaki karar verme sürecinin doğasında var olan karmaşıklığı ve çatışmayı görmezden geldiğini ileri sürmektedir.

Zorunlu göç yıllarında üzerinde düşündüğü -Nietzsche'nin "*Şen Bilim*"ine göndermede bulunduğu- doğru yaşam öğretisini Minima Moralia'nın sunuş kısmında şöyle betimlemektedir:

“Burada dostuma bazı parçalarını sunabildiğim kederli bilim, en eski çağlardan beri felsefenin asıl alanı olarak görülmüş ama onun yönteme dönüşmesiyle birlikte düşünsel ihmale, veciz keyfiliklere ve sonunda unutulmuş bir bölgeyle ilişkilidir: Doğru yaşam öğretisi” (Adorno, 2009, s. 15). Burada dikkat çeken bir husus ise iyi yaşam yerine “doğru yaşam” tabirini kullanmasıdır. Çünkü kötülüğün hüküm sürdüğü yerde salt iyi fikrinin olması olanaklı olmamakla birlikte iyi fikri üzerinde ısrar etmek de kötülükle sonuçlanmaktadır: “neyin iyi olduğunu şüpheye yer bırakmayacak şekilde ve sorunsuzca bilebileceğimizi öne sürmek, tüm kötülüklerin başlangıcı olacaktır” (Adorno, 2006, p. 262). Adorno bu argümanını Kant’ın “saf irade” kavrayışından yola çıkarak gerekçelendirmektedir. Buna göre Kant’ın irade kavramı “akıl kendi nesnelere, yani eylemlerini yaratma yetisine sahip olması anlamında akıldan başka bir şey” değildir (Adorno, 2006, p. 250). Böylece Kant’ın akıl kavrayışındaki sorunlar irade kavramında da açığa çıkmaktadır. Adorno Kant’ın akli teorik ve pratik olarak ayırmasına rağmen aklın aynı kaldığını ve nesnellikten ayırarak onu araçsallaştırdığını ileri sürmektedir. İrade kavramını akılla özdeşleştirmeyi de onu basitçe bir dürtü olarak görmeyi de aynı biçimde sorunlu olduğunu öne süren Adorno’ya göre irade kavramı, diyalektik olarak kavranmalıdır: “irade kavramı da ancak diyalektik olarak, yani bilincin kendi sınırlarının dışına çıktığı ve zaten var olanın, salt varlığın dışına çıktığı bilinç gücü olarak kavranabilir” (Adorno, 2006, p. 260). Ancak kendisini aklın özgüllüklerinden soyutlayan irade, doğanın tahakkümü ve güç olarak ilkel bir biçimde karşımıza çıkmaktadır: Nasyonal Sosyalistlerin fetişleştirdiği saf irade, “İradenin Zaferi” çığlığında saf kötülüğe dönüşebildiğini kanıtlamaktadır (Adorno, 2006, p. 261). Dolayısıyla iyi fikrini verili kabul ederek eleştirel bir analize tabi tutmayan ahlakın apaçık olduğunu ileri süren düşünürlerin de saf iradenin yalnızca iyilik yapacağına dair naif inanca kapılan düşünürlerin de yanıltıldığını ve her iki durumda da kötülüğün açığa çıkmasının kaçınılmaz olduğunu savunmaktadır. Ahlakın apaçık olduğu iddiasını *Negatif Diyalektik*’te de ele alarak bu iddianın uygarlığın bir ürünü olduğunu ileri sürmektedir: “Apaçıklık uygarlaşmanın alametifarikasıdır: tek, değişmez, özdeş olan iyi sayılır. Uygarlığa katılmayan, mantık öncesi doğal unsurların mirası olan her şey doğrudan kötü sayılır ve karşıtını temsil eden ilke kadar soyutlaşır” (Adorno, 2016, s. 221). Dolayısıyla ahlakın apaçık olmadığı yerde herhangi bir ahlaki talep de, ahlaki edim de kendi karşıtına rahatlıkla dönüşebilmekte, istenmeyen sonuçlar doğurabilmektedir.

Auschwitz’ten Önce ve Auschwitz’ten Sonra

Adorno, kederli bilim olarak gördüğü “doğru yaşam öğretisi” üzerine düşünürken diğer bir deyişle *Minima Moralia*’yı (1951) kaleme alırken dostu Walter Benjamin’in intiharı, Yahudi Soykırımı ve II. Dünya Savaşı deneyimi onun zihninde canlılığını korumaya devam etmektedir. Karamsarlığı ve negatifiği, bu eserin her bölümünde ayrı bir mottoda netlik kazanmaktadır:

“Yaşam yaşamıyor” (Adorno, 2009, s. 21).

“Her şeyin kötü olduğu yerde en kötüyü bilmek iyi olmalıdır” (Adorno, 2009, s. 87).

“Ey çığ, düşerken alıp götürür müsün beni?” (Adorno, 2009, s. 165).

Claussen’in de belirttiği üzere “*Minima Moralia*, telafisi imkânsız bir biçimde örselenmiş bu hayatlara bir tepkidir” (Claussen, 2012, s. 158). 1940’lı yıllarda tarihe büyük bir karamsarlıkla bakan, iyiyi işaret eden bir dönüm noktasının kalmadığını düşünen Adorno’nun örselenmiş umudunun tüm felsefesine hakîm olduğu görülmektedir. Dolayısıyla örselenmiş bir hayat süren bu büyük dehanın ahlaka ilişkin negatif tutumunu tarihsel ve toplumsal koşullar dikkate alınmaksızın anlamak mümkün görünmemektedir. Adorno’yu anlamak için Auschwitz olayının onun açısından önemini bilmek gerekmektedir. Auschwitz’ten sonrasını bir süprüntü olarak gören Adorno, *Negatif Diyalektik*’te ele aldığı tüm kavramların önüne “Auschwitz’ten sonra” ibaresini ekleyerek kavramları yeniden ele almakta ve olumlayıcı tutumlara şiddetle karşı çıkmaktadır: “Auschwitz’ten sonra, varoluşun pozitif olduğunu öne süren her tespit” riyakârcadır ve “Auschwitz sonrası kültür, Auschwitz’e yönelik mecburi eleştiri de dahil olmak üzere bütünüyle

süprütüdür” (Adorno, 2016, s. 327-332). Ona göre Auschwitz'ten sonra ölüm bile eskisi gibi dehşet verememektedir. Çünkü ölüm toplama kamplarında bürünebileceği en dehşet verici hâle bürünerek deneyimlenmiş durumdadır.

Buradaki sorgulamanın esas noktası, Behrens'in de belirttiği gibi “Auschwitz'ten sonra etik” problemidir (Behrens, 2011, s. 119). Bir disiplin olarak etiğin sorgulanması, Adorno için hayati önemdedir. Çünkü Auschwitz, ahlaki yıkımın en ağır göstergesi olmakla birlikte insanlığın çöküşünün de ifadesidir. Agamben'in altını çizdiği üzere “Çağımızın geçerli olduğuna inandığı etik ilkelerin neredeyse hiçbiri, belirleyici sınavdan, *Ethica more Auschwitz demonstrata* sınavından geçememiştir” (Agamben, 1999, s. 13). Dolayısıyla da iyi yaşam vaatleri sunan ahlak öğretileri başarısızlığa uğramıştır. Sahte ahlaki pozlar takınmanın yerine anti-ahlak tutumunun daha ahlaki olduğunu düşünmektedir: “Anti-ahlak, ahlakta ahlaksız olan şeyi, baskıyı, reddederken, ahlakın en derin tatasını da devralmıştır: Her türlü sınavla birlikte bütün şiddet ve tecavüzün de ortadan kaldırılması” (Adorno, 2009, s. 99). Ahlak modellerinin mevcut çarpık düzeni sürdürmesinden dolayı anti-ahlakı benimseyen düşünürü göre “Her türlü ahlakın modeli ahlaksızlıktır ve bugüne kadar da birincisi ikincisini hep yeniden üretmiştir” (Adorno, 2009, s. 194).

Pozitif ve olumlayıcı düşünüşe şiddetle karşı çıkan Adorno'nun ahlak felsefesine ilişkin görüşleri de aynı şekilde negatif ve yadsıyıcı olmak durumundadır. Çünkü ona göre “Olumlamanın direnen gerçek unsurlara uyguladığı baskı, genelin özneyi olumsuzlayarak maruz bıraktığı gerçek ıstırapı ölçüsüzce artırır” (Adorno, 2016, s. 304). Olumlamanın yanı sıra iyimserliği de eleştirerek iyimserliğin burjuvalara has yapmacık ve korku kaynaklı bir durum olduğunu ileri sürmektedir: “Solun iyimserliği, şeytandan söz etmeyip her şeyin iyi yanını görmeyi öneren o burjuva hurafesinin bir tekrarıdır” (Adorno, 2009, s. 120). Pozitif öğretilere, olumlamaya ve iyimserliğe olan karşıtlığı, bu yaklaşımların gerçek acıyı örtbas ederek artırmasından kaynaklanmaktadır.

Ahlaki Yıkıma Götüren Nosyon: Araçsal Akıl

Adorno'nun iyimserliğe yer vermeyen ahlak felsefesinde buna yol açan tek unsur Auschwitz değil, Auschwitz'i oluşturan koşulların devam ediyor oluşudur. Ahlaki değerlerin en sağlam temeli olarak görülen “akıl” nosyonunun biçimselleşerek araçsal akla bürünmesi ile ahlaki yıkımın en ağır göstergesi olan Auschwitz'ten beri sağlam bir zemin bulunamamaktadır. Ahlaki yıkım geç kapitalizmin, Aydınlanmanın başarısızlığının ve bürokratik akılcılığın bir sonucudur. Toplama kamplarına götürülen kurban niteliğindeki Yahudilerin başına gelen şey, geç kapitalizmin yol açtığı bireyselliğin ve özgürlüğün yitimi, insanın şeyleştirilmesi, araç-amaç ilişkisinin tersine dönmesi gibi durumlar bürokratik akılcılığın zaferidir. Ahlaki antagonizmaların karşısına salt akıl ile çıktığında ortaya çıkan güçlüklerden birini Adorno şöyle örneklendirmektedir: “Örneğin birçok Fransızın süren savaşta olaylar korkunç bir biçimde peş peşe yığılıp hasımları esir aldıklarına işkence ederken karşılaştıkları türden güçlükler gibi. Onlar da bu örneği izleyip kendi esirlerine işkence etmeliler mi etmemeliler mi?” (Adorno, 2012a, s. 98.) Dolayısıyla Adorno, aklın tek başına yetersiz kaldığı bu türden ahlaki antagonizmaların karşısında aklın ahlak felsefesine nüfuz etmesi gerektiği, ancak ahlakın tamamını oluşturmadığı kanaatindedir. Bunun yanı sıra mevcut dönemin koşullarında akla uygun davranmanın sorunlu ve kötücül yanlarını ileri sürerek hayatın neden yanlış olduğunu aklın biçimselleşmesi ile açıklamaktadır:

Akla uygun davranmak benlikten, kendilikten kurtulmuş soyut kendini-koruma olacak ve yozlaşıp dünya hali denen ve daha güçlü olanın zafer kazandığı kötülük haline gelecektir. O halde, bu yüzdendir ki yanlış hayat doğru yaşanmaz, çünkü ne biçimsel bir etik ona dayanak olabilir ne de başkalağa teslim olan sorumluluk etiği. Ahlak felsefesinin bugün karşı karşıya olduğu soru bu açmaza nasıl tepki vermesi gerektiğidir (Adorno, 2012a, s. 162).

Biçimsel etik ile Kant'a, sorumluluk etiği ile Hegel'e gönderme yapmaktadır ve her ikisinin de ahlaki antagonizmalar karşısında çaresiz kaldığını düşünmektedir. Ahlak felsefesindeki gördüğü temel problematik unsur; ahlaki antagonizmaların ele alınmasıdır, iyi yaşam öğretileri oluşturmak değildir.

Adorno'nun ahlaki olana dair kötümserliği geç kapitalist dünyanın ahlaksal biçimsizliğini yansıtmaktadır. Aydınlanma rasyonalitesinin ahlaki kaynaklarının Auschwitz gibi vahşetleri önlemede yetersiz kaldığı ve hakîm ahlaki çerçevede bir eksiklik olduğu görülmektedir: "Auschwitz aydınlanmacı, rasyonel ahlak anlayışımızın ortasında olabiliyor ise; o zaman bu ahlak anlayışı, Auschwitz'in yeniden olmamasını sağlayacak kaynaklardan yoksun olsa gerektir" (Bernstein, 2003, s. 208). Dolayısıyla da geç kapitalist dünyada kapitalizmin ve aydınlanmanın iyi yaşam vaatlerinin gerçekleşmediği hatta yerini ahlaki çürümeye bırakmış olduğu görülmektedir. Adorno'nun otoriter kişilik ve kültür endüstrisi üzerine çalışmaları da dâhil olmak üzere bu ahlaki çürümeyi ve buna neden olan unsurları tartışmaya açmaktadır.

Kültür Endüstrisi: Direnişe Karşı Uyum ve Kayıtsızlık

Geç kapitalist dünyada kültür ve kültürün dönüşmüş olduğu durumu irdeleyen Adorno; mevcut durumda özgür edimin, özgür düşüncenin dolayısıyla ahlaki olanın olanaklılığını sorgulamaktadır. Kültür endüstrisinin ahlaki alandaki yıkıcı etkisi, dayatmış olduğu kategorik buyrukta gizlidir: "Neye uyum sağladığını bilmeden uyum sağlamalısın; zaten var olana ve onun gücüne, her yerde hazır ve nazır oluşa tepki olarak herkesin zaten düşündüğüne uyum sağlamaktır bu" (Adorno, 2012b, s. 117). Kültür endüstrisinin uyum dayatan özgürlükten yoksun buyruğu karşısında tikel, konformist saiklerle bu buyruğa boyun eğmekte ve daha iyi bir seçeneği olmadığı düşüncesiyle özvarlığını koruma amacı gütmektedir. Nitekim Adorno *Negatif Diyalektik*'te bu durumu şöyle açıklamaktadır: "Genele eleştirel yaklaşan bilinçli insanlar da dahil olmak üzere bütün insanlar, bir yandan bilinçleriyle genele karşı çıkarken, kaçınılmaz kendini koruma saikleri nedeniyle, genelin büyük bir kötülükle kendini öne sürmesine yardımcı olan eylem ve tutumlara mecbur kalırlar" (Adorno, 2016, s. 283). Eleştirel bir bilince sahip olan insanların dahi kendini alıkoyamadığı kendini koruma düşüncesi, mevcut düzenin sürdürülmesine neden olmaktadır.

Adorno yönetilen dünyada "boyun eğme ve kendi yargısından vazgeçme" eğilimini "faşist hareketleri izleyenlerin zihniyetinin karakteristiği" olarak görmektedir. Bu tutum, içeriğe dair hakiki bir anlayış ya da inançtan ziyade anlık faydalara dayalı bir ideolojinin kabulünü yansıtmakta, hakikati küçümsemeye yol açmakla birlikte irrasyonel bir nitelik de taşımaktadır (Adorno, 2011, s. 247). Bu zihniyetin gerçekçilik kavrayışı da nesnel iç görüye değil, mevcut toplumsal düzenin birey üzerindeki hâkimiyetinin kabulüne dayandığı için, statükoya uyumu ve boyun eğmeyi teşvik etmekte ve hayali olduğu düşünülen her şeyi reddetmektedir. Böylece bu gerçekçilik kavrayışı, bireyleri toplumsal makineye uyum sağlayacak şekilde yeniden şekillendirmektedir (Adorno, 2011, s. 179-180). Adorno, burjuva toplumunda hem bağlılık hem de itaatın öncelikle aile içinde geliştirilerek işçi sınıfının içinde bulunduğu acımasız dünyanın ve şartların sorgulanmaması amacının güdüldüğünü ileri sürmektedir. Ancak oluşturulan bu bağlılık ve itaat kültürünün beraberinde merhametsizliği insanın ikinci doğası haline getirildiğini ifade etmektedir. Bu durumun Kant'ın kategorik buyruğuyla olan ilişkisini ise şöyle ifade etmektedir: "Görevin Kategorik Emrediciliğine göre düzenleme, ilkesel olarak ilk kez Kant tarafından formüle edilmiş olmakla birlikte, burjuva toplumu tarafından daha başından beri öngörülmüştü. Bu, usun kullanımından çıkarılmaktaydı" (Adorno & Horkheimer, 2011, s. 139).

Adorno ideolojinin de bir buyruğu olduğundan bahseder ki bu da ideolojinin ele geçirdiği kültürün dayattığı buyruktan daha sert bir nitelik taşımaktadır: "İçerik boşaltılmış ideolojinin bir konuda hiç şakası yoktur: herkese yaşamsal gereksinimleri sağlanacaktır. Kimse açlık çekmemeli ve üşümemelidir. Buna uymayan herkes toplama kampına gider." (Adorno, 2012b, s. 85). Dayatılanın aksini yapanın ağır bir şekilde tehdit edildiği bu çarpık düzende Adorno'ya göre en

ahlaki edim de mevcut düzene direniştir: “Belki de söylenebilecek tek şey, bugün doğru hayatın, en ileri zihinlerin iç yüzünü görüp eleştirel olarak teşrih ettikleri yanlış hayat biçimlerine direnmekten ibaret olduğudur” (Adorno, 2012a, 163).

Adorno, ahlak felsefesi ile kültür arasındaki ilişkiyi irdeleyerek ahlakın kültürün ideolojik bir aracına indirgendliğini öne sürmektedir. Kitle kültürünün adaletsizliği, yoksulluğu ve mevcut baskıcı düzeni sürdürmekle birlikte insanların da bu koşulları kabul etmesi için çabalayarak her türlü ahlaki direnişin altını oyduğuna inanmaktadır: “bugün sistem içinde belirleyici olan şey, tüketicinin iplerini elden bırakmama, tüketiciye bir an olsun direnişin mümkün olduğunu sezdirmemeye gerekliliğidir” (Adorno, 2012b, s. 75). Kültür endüstrisi, bireyleri statükoya uymaktan başka alternatif olmadığına inandırarak ve eğlence ile oyalayarak direniş edimini ortadan kaldırmayı amaçlamaktadır. İtaatin bağımsız düşüncenin yerini almasıyla ve özgürlüğün gerçekleşebileceği koşulların tahrip edilmesiyle dünya bir açık hava hapishanesine dönüşmüş durumdadır.

Adorno, burjuva soğukluğunun Auschwitz'in gerçekleşmesine izin veren önemli bir unsur olduğunu ileri sürmektedir. İnsanlar başkalarının acılarına kayıtsız kalmasaydı ya da sadece kendi çıkarlarına odaklanmasaydı Auschwitz deneyimi yaşanmayabilirdi: “Soğukluk antropolojinin ana konusu ve dolayısıyla toplumumuzdaki insanların doğasının temel özelliklerinden biri olmasaydı, insanlar çok yakınındakiler ya da çıkar ilişkileriyle doğrudan bağlı oldukları kişiler dışındakilere neler olduğuna kayıtsız olmasalardı, Auschwitz ortaya çıkmazdı ve insanlar onu kabullenmezdi” (Adorno, 2003a, s. 239-240).

Ahlaki yıkımın gerçekleşmesinde herkesin bir payı olduğu ileri sürülebilmektedir. Çünkü sistemin kötülüğü yalnızca aktif olarak dâhil olanları değil, hiçbir şey yapmayanları da etkileyerek bir suçluluk ağı oluşturmaktadır:

Bütünün kötülüğü, bireyin ya da bir grubun, parçası olduğu bütünlüğe karşı her girişimine bulaştığı gibi, hiçbir şey yapmayanlara da bulaşır. İlk günah işte böyle sekülerleşmiştir. Ahlaklı olduğunu vehmeden tekil özne, düzenin kölesidir ve bu haliyle ahlaki faziletleri göreve çağıran, acilen değiştirilmesi gereken koşullar üzerinde hemen hiçbir yaptırım gücü yoktur; dolayısıyla ahlaklı değildir ve düzenin suç ortağıdır” (Adorno, 2016, s. 222).

Pasajda görüldüğü üzere toplumsal yapılar ve normlar, bireylerin ahlaki davranışlarını ve inançlarını şekillendirebilmekte ve nihayetinde eylemlerini ve karar verme süreçlerini etkilemektedir. Yanlış bütünün içinde varlığını sürdürmeye çalışan tikel, artık doğru olan ile yanlış olanı ayırt edememekte ve toplumun dikte ettiği doğru ve yanlışla göre edimlerini düzenlemektedir. Çünkü yanlış bilincin gerçek bilinç gibi ileri sürüldüğü geç kapitalist dünyada bu yanılsama içerisinde doğru ve ahlaki yaşamın içeriği boşaltılmakta ve doğru ile yanlış iç içe geçmiş bulunmaktadır. Adorno'nun *Minima Moralia*'da belirttiği gibi “Hakikatin yalan, yalanın da hakikat gibi görüldüğü bir dönemeçteyiz şimdi. Her açıklama, her haber, her düşünce daha önce kültür endüstrisinin merkezlerinde biçimlendirilmiş olarak gelir bize” (Adorno, 2009, s. 113). Dolayısıyla Adorno'ya göre ahlak, sanılanın aksine hiç de apaçık değildir: “ahlak hiçbir şekilde apaçık değildir. Modern hayatın karmaşıklıkları içinde ... nasıl davranmamız gerektiğinin hiç de açık olmadığı sayısız durum vardır” (Adorno, 2012a, s. 116).

Negatif Kategorik Buyruk

Somut bir acıdan yola çıkan Adorno, yaşadığı yüzyılın tüm ağır yıkımlarına rağmen teslimiyete kapılmamakta ve yeni bir negatif kategorik buyruktan söz etmenin kaçınılmaz olduğunu düşünmektedir. Buna göre, “Hitler, özgürlüksüzlük içinde yaşayan insanlara yeni bir kategorik buyruk dayatmıştır: düşüncelerini ve davranışlarını, Auschwitz asla tekrar etmeyecek şekilde düzenleme buyruğu” (Adorno, 2016, s. 331). Böyle bir yıkımın ve acının tekrar meydana gelmemesi üzerine ortaya koyulan bu somut zorunluluk niyete değil sonuca odaklanmaktadır ve

bu yönüyle Kant'ın akılda temellendirdiği soyut ve evrensel kategorik buyruğundan radikal bir biçimde farklıdır. Tassone'nin de vurguladığı gibi Adorno'nun negatif kategorik buyruğu “söylemsel olarak ele almak bir suçtur çünkü bu buyruk yalnızca dayanılmaz fiziksel acıya karşı duyulan tiksintinin bedensel hissini ifade etmektedir” (Tassone, 2005, s. 259). Adorno'nun *Minima Moralia*'daki aforizmaları da, benzer şekilde, somut ikilemlere odaklanarak evrensel ilkelerin geçerliliğini ve etik sonuçlarını eleştirel bir şekilde incelemeye yönlendirmektedir.

Adorno, ahlaki öznelere iddialıktan kaçınmalarını ve suçluluk ağının içinde oldukları bilincini kaybetmeden edimlerini düzenlemeleri gerektiğini belirtmektedir. Sahte bütün içinde en ahlaki tavrın yadsıyıcı ve eleştirel bir tavır olduğuna inanır: “Bugün ahlak felsefesinin mümkün olup olmadığı hakkında söyleyebileceğim tek şey, bunun esasen ahlak felsefesinin eleştirisini bilinçli hale getirmekten, sunduğu seçeneklerin eleştirisinden ve içinde barındırdığı çatışkaların farkına varmaktan ibaret olduğu olurdu” (Adorno, 2012a, s. 163). Adorno, ahlak felsefesinin bugün eleştiriyi bilinçli hâle getirerek, seçenekleri eleştirerek ve kendi içindeki çatışmaları fark ederek mümkün olabileceğine inanmaktadır.

Adorno, teslimiyet ve körlüğü birbirinin ideolojik tamamlayıcısı olduğunu ve bunun da kültür endüstrisi içinde bireylerin bağımlılığını ve köleleştirilmesini yansıttığını düşünmektedir. Hatta bir adım daha ileri giderek bu durumun irrasyonelliğe vardığını iddia etmektedir: “Nazilerin inatçı, bilinçli ve manipülatif irrasyonelliğinin köklerinden biri”ni Hitler'in şu meşhur özdeyişinde bulur: “İnsan ancak anlamadığı bir fikir uğruna ölebilir” (Adorno, 2011, s. 247). Dolayısıyla yönetilen dünyada bilincin öneminin altını çizerek ahlak felsefesinin görevinin bilinç yaratmak olduğunu savunmaktadır: “bugün ahlak felsefesinin görevi her şeyden önce bilinç yaratmaktır” (Adorno, 2012a, s. 18). Bellek, bilinçlenme, anımsama ve olumsuzluk Adorno'nun ahlak felsefesinde yer alan önemli kavramlardır: “Özdeşleştirici akıl ve onun şiddeti karşısında, totalitarizm karşısında Adorno üç kategori önerdi: olumsuzluk, mimesis ve bellek” (Martinez, 2013, s. 250). Faşizmin yaşıyor olmasının sebebi unutkanlıktır, geçmişin işlenmemesidir: “Faşizmin hâlâ yaşıyor olması, o çok sözü edilen geçmişin işlenmesinin bugüne kadar başarılamamış ve kendi karikatürüne, boş ve soğuk unutuşa dönüşerek yozlaşmış olması, faşizmi olgunlaştıran nesnel toplumsal önkoşulların hâlâ geçerli olmasından ileri gelmektedir” (Adorno, 2020, s. 77). Bu nokta, Adorno'nun ahlak felsefesinin anlaşılması için can alıcı bir noktadır. Onun eleştirel felsefesi, olumlu bir ütopya ya da bir iyi yaşam doktrini oluşturmasına izin vermese de insanlığı çaresizliğe ve duyarsızlığa mahkûm eden ve insan eylemiyle değiştirilebilecek koşullara odaklanmaktadır.

Daha iyi bir dünya inşa etme çabası, mevcut sorunların ortadan kaldırılmasına olanak sağlamamakta, aksine gerçek sorunların üstünü örtmektedir. Dolayısıyla Adorno'nun mevcut gerçeklikten hareketle hakikatin parçalı doğasına odaklanan kurtuluş anı da parçalı gerçekliklerden geçmekte ve mevcut ahlaki yıkımları oluşturan önkoşulların olumsuzlanmasını gerektirmektedir. Boucher'in de belirttiği üzere Adorno'nun ütopyacı uzlaşma kavramı, “anamlı bir uzlaşmanın karşılanması gereken asgari şartları belirlemekle yetinir: işkence ve açlığın ortadan kaldırılması, korkudan ve zulümden azade olmak” (Boucher, 2013, s. 21). Bu durumlar ortadan kalkınca dünya daha yaşanabilir bir yer olacağından dolayı daha iyi bir dünya tasavvuruna ihtiyaç duyulmamaktadır.

Faşizme olanak tanıyan önkoşulların sunulması kültür endüstrisi tarafından gerek eğlence ile gerek konformist vaatlerle devam ettirilmektedir. Buna istinaden Adorno, felsefesinde bir acıdan yola çıkmaktadır. Çünkü ona göre “Gerçek ... acı demektir, düş kırıklığıdır, yanlış hayatı öğrenmektir” (Adorno, 2003b, s. 279). Onun acılara dokunması ve acıları dile getirmesi, henüz geçmiş olmayanın karşısında bellek yitimine uğrayanlara karşı bir protestodur, suçluluk ağına katılmayı reddedıştır, olumsuzlama yoluyla tahakkümden kurtulma çabasıdır ve şeyleşmeye karşı

çıkıştır. Dolayısıyla bu şekilde yanlış yaşamdaki hakikatsiz ideolojinin bir parçası olmayı reddetmektedir.

Sonuç

Herhangi bir ahlak modeli ya da iyi yaşam öğretisi gibi olması gerekenden değil, olandan yola çıkan Adorno, ahlak felsefesini aşkınsal bir temele oturtmamakta, aksine mevcut koşullardan, parçalı gerçekliklerden yola çıkmaktadır. Ona göre gerçeklik, bütünsel değil parçalıdır. Çünkü örselenmiş yaşamda gerçeklik de örselenerek parçalı hâle gelmiş durumdadır.

Adorno'ya göre geç kapitalist dünya, kültür endüstrisinin uyum dikte ettiği ve bireyleri kendini korumaya yönlendirerek özgürlük ve ahlakın yerinden edilmesine yol açtığı yönetilen bir dünyadır. Faşizmin hâlâ var olmasının nedeninin kolektif bir unutkanlık ve geçmişi işleme konusundaki başarısızlık ve kayıtsızlık olduğuna inanan Adorno, kültür endüstrisinin ahlaki yıkımı unutturma çabasına karşı koymak için hatırlama ve farkındalığın önemini vurgulamaktadır. Adorno'nun felsefesi, insanın çaresizliğine ve kayıtsızlığına yol açan koşullara odaklanarak bu koşulların insan eylemiyle değiştirilebileceğini savunmaktadır. Bu baskıcı koşullara direnebilmek için temel olarak bilinç, hafıza ve hatırlamayı öne sürmektedir.

Kaynakça

- Adorno, T. W. & Horkheimer, M. (2011). *Sosyolojik açılımlar: Sunular ve tartışmalar* (M. S. Durgun & A. Gümüş, Çev.). BilgeSu Yayıncılık.
- Adorno, T. W. (2003a). Auschwitz sonrasında eğitim (B. O. Doğan, Çev.). *Cogito – Adorno: Kitle, Melankoli ve Felsefe*, (36), 236-243.
- Adorno, T. W. (2003b). Proust üzerine (A. Sabuncuoğlu, Çev.). *Cogito – Adorno: Kitle, Melankoli ve Felsefe*, (36), 276-280.
- Adorno, T. W. (2006). *History and freedom: Lectures 1964-1965* (R. Livingstone, Trans.). Polity Press.
- Adorno, T. W. (2009). *Minima moralia* (O. Koçak & A. Doğan, Çev.). Metis Yayınları.
- Adorno, T. W. (2011). *Otoriteryen kişilik üstüne: Niteliksel ideoloji incelemeleri* (D. Şahiner, Çev.). Say Yayınları.
- Adorno, T. W. (2012a). *Ahlak felsefesinin sorunları* (T. Birkan, Çev.). Metis Yayınları.
- Adorno, T. W. (2012b). *Kültür endüstrisi-kültür yönetimi* (N. Ünler, M. Tüzel & E. Gen, Çev.). İletişim Yayınları.
- Adorno, T. W. (2016). *Negatif diyalektik* (Ş. Öztürk, Çev.). Metis Yayınları.
- Adorno, T. W. (2020). *Yeni sağ radikalizmin veçheleri ve geçmişin işlenmesi ne demektir?* (Ş. Öztürk & T. Onur, Çev.). Metis Yayınları.
- Agamben, G. (1999). *Tanık ve arşiv: Auschwitz'den artakalanlar* (A. İ. Boşgöl, Çev.). Dipnot Yayınları.
- Behrens, R. (2011). *Adorno sözlüğü* (M. Tüzel, Çev.). Versus Kitap.
- Bernstein, J. M. (2001). *Adorno: Disenchantment and ethics*. Cambridge University Press.
- Bernstein, J. M. (2003). Görünüşü kurtarmak niye? Metafizik deneyim ve etiğin olabilirliği (K. Atakay, Çev.). *Cogito – Adorno: Kitle, Melankoli ve Felsefe*, (36), 201-235.
- Boucher, G. (2013). *Yeni bir bakışla Adorno* (Y. Başkavak, Çev.). Kolektif Kitap.
- Claussen, D. (2012). *Son deha: Theodor W. Adorno* (D. Muradoğlu, Çev.). Yapı Kredi Yayınları.
- Finlayson, J. G. (2002). Adorno on the ethical and the ineffable. *European Journal of Philosophy*, 10(1), 1-25. <https://doi.org/10.1111/1468-0378.00147>
- Freyenhagen, F. (2008). Moral philosophy. In D. Cook (Ed.), *Theodor Adorno: Key concepts* (pp. 99-115). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315711782>

Polat, S. (2024). Theodor W. Adorno: Auschwitz'ten sonra ahlak sorunsalı, *Mavi Atlas*, 12(1), 102-110.

Martinez, M. J. (2013). Mimesis ve mesafe: Adorno düşüncesinde sanatlar ve toplumsal olan (K. Tunca, Çev.). İçinde J. Holloway, F. Matamoros & S. Tischler (Eds.), *Olumsuzluk ve devrim* (ss 249-261). Otonom Yayıncılık.

Tassone, G. (2005). Amoral Adorno: Negative dialectics outside ethics. *European Journal of Social Theory*, 8(3), 251–267. <https://doi.org/10.1177/1368431005054793>